

מצבן השברירי של

בלהה נוי*

זכויות הילדים במערכת החינוך

א. תפקידה של מערכת החינוך בהטמעת האמנה בדבר זכויות הילד

מערכת החינוך היא המערכת העיקרית שבאמצעותה ניתן להטמיע את עקרונותיה של האמנה הבין-לאומית בדבר זכויות הילד¹ בקרב ילדים ומבוגרים כאחד. זאת, משום שהיא נחשבת לסוכן הסוציאליזציה העיקרי של החברה ולבעלת השפעה מרכזית על עמדות ועל התנהגויות אזרחיות².

המדינה מחייבת בחוק את הימצאותם של ילדים במסגרות חינוך לאורך שנים רבות. לפיכך התחייבות המדינה ליישם את עקרונות האמנה בתחום החינוך חייבת לקבל ביטוי מלא במסגרות אלו.

מכיוון שילדים שוהים בבית הספר חלק גדול משעות היום, יכולה מערכת החינוך, יותר מכל מערכת אחרת, להנחיל באופן רצינוני ושיטתי את נושא הזכויות בהתאם לשלבי התפתחותם של התלמידים.

מערכת החינוך פועלת במסגרת החברה כולה, והיא משקפת את ערכיה, אמונותיה והנורמות המנחות אותה. בית הספר אמור ליישם באורחותיו ובנהליו את תפיסתה של החברה על הילדות ואת יחסה לילדים³. קידום זכויות הילד במערכת החינוך אינו מנותק אפוא מקידום זכויות הילד במערכות אחרות כמו מערכת הרווחה ומערכת הבריאות.

מכיוון שילדים שוהים בבית הספר חלק גדול משעות היום, יכולה מערכת החינוך, יותר מכל מערכת אחרת, להנחיל באופן רצינוני ושיטתי את נושא הזכויות בהתאם לשלבי התפתחותם של התלמידים

מטרת רשימה זו היא לתאר את ההישגים ואת הקשיים של מערכת החינוך בהטמעת זכויות הילד, לאחר שחלפו חמש-עשרה שנים מאז אשררה מדינת ישראל את האמנה בדבר זכויות הילד.

לדעתנו, הצבת ההישגים והקשיים אלה מול אלה, תאפשר למערכת החינוך, על כל רבדיה, להתמודד טוב יותר עם האתגרים שבהפיכת בית הספר למקום איכותי והוגן יותר.

* דוקטור לחינוך, מנהלת השירות הפסיכולוגי-עיוני במשרד החינוך בירושלים. תודות נתונה לרחל אברהם על הסיוע בכתיבת מאמר זה. המאמר נכתב בסיוע קרן קונרד אדנאואר ומרכז מינרבה לזכויות האדם, באוניברסיטה העברית בירושלים.

ב. שינויים המקדמים את הטמעת זכויות הילדים במערכת החינוך מאז אשרור האמנה

מעמדה של מערכת החינוך בחברה הנו רעוע. הן אצל אנשי החינוך והן בקרב הציבור קיימת הכרה בכך שעל מנת לשפר את מערכת החינוך ולהתאימה לשינויים הרבים שהתרחשו בחברה, נחוצה רפורמה תוכנית וארגונית מקיפה ועמוקה.

לאחר קיצוצים מתמשכים (16 במספר) בחמש השנים האחרונות, עם קריסת "רפורמת דוברת" ובעקבות מאבקים קשים בין ארגוני המורים למובילי משרד החינוך, נותרה המערכת חבולה ומוכה.

למרות הביקורת הקשה והפוגעת בדימוי המורים ובסמכותם, חשוב לזכור את האתגרים שמולם ניצבת המערכת, ביניהם הניסיון להקנות הישגים לימודיים, חברתיים ורגשיים על רקע קיומם של פערים כלכליים, חברתיים ולימודיים עצומים, על רקע הקיטוב בין עשירים לעניים, בין אשכנזים למזרחיים, בין חילוניים לדתיים, בין ותיקים לעולים ובין מתנחלים לשאר האוכלוסייה. מצב בעייתי זה חודר לבתי הספר פנימה, והמערכת נאלצת להתמודד עמו בכלים ובאמצעים אשר הולכים ומצטמצמים.

דווקא בגלל המצב שבו שרויה מערכת החינוך, חשוב להוקיר את ההישגים הניכרים שלה בקידום זכויות התלמידים, שהושגו מאז שמדינת ישראל אשררה את האמנה. אם יחברו לשינויים במערכות אחרות, הישגים אלו עשויים לשמש כוח מניע לא רק לשינוי פני החינוך אלא לשינוי פני החברה:

1. נוספו חוקים ותקנות חדשים בנושא החינוך, ביניהם: חוק יום חינוך ארוך ולימודי העשרה תשנ"ז-1997; חוק זכויות התלמיד, תשס"א-2000 (להלן: חוק זכויות התלמיד); תיקון לחוק חינוך מיוחד, תשמ"ח-1988 – הוספת פרק השילוב של ילד בעל צרכים מיוחדים בחינוך הרגיל⁴; חוק ארוחה יומית לתלמיד, תשס"ה-2005.

2. פורסמו חוזרי מנכ"ל רבים מטעם משרד החינוך, התרבות והספורט, אשר נוגעים באופן ישיר לזכויות הילדים, ביניהם: נוהל ואורחות חיים במוסדות החינוך⁵; יצירת אקלים בטוח וצמצום האלימות במוסדות החינוך⁶; הקו הפתוח לפניית תלמידים⁷; התאמה בדרכי ההיבחנות לתלמידים לקויי למידה⁸.

3. הוקמה הוועדה לבחינת עקרונות היסוד בתחום הילד והמשפט ויישומם בחקיקה, בראשותה של השופטת סביונה רוטלוי. הוועדה, שמונתה על ידי שר המשפטים ב-1997, הציעה תיקון מקיף לחוק זכויות התלמיד ותיקוני חקיקה נוספים בחוקי חינוך אחרים, וכן שורה של המלצות מדיניות⁹. מטרת ההצעה הייתה לעגן באופן מלא את זכויותיהם

צילום: מיכל מונטג, תלמידת בית הספר לעיצוב פנים, המסלול האקדמי המכללה למינהל

במדיניות המשרד, בהנחיות הניתנות לעובדיו ובאופן הארגון של המערכת. בסמכותו של "הקו הפתוח" לטפל ישירות בפניות תלמידים או הוריהם, או להפנותם לטיפול על ידי גורמים במערכת החינוך ומחוצה לה.

ב. המפקח על יישום חוק זכויות התלמיד. בעל תפקיד זה מרכז את נושא "חוק זכויות התלמיד", הפצתו, הפנמתו והטמעתו במערכת החינוך. בעל התפקיד יוזם ומציע פיתוח חומרי הסברה ומפעיל אתר אינטרנט בנושא "חוק זכויות התלמיד" ובנושא מעורבות תלמידים, מחויבותם ושילובם בבית הספר.

של תלמידים בבית הספר תוך מניית המנגנונים השונים שיש ליצור על מנת לממש זכויות אלה. יתרה מכך, הוועדה אף הציעה את חוק השוויון, המעגן את זכותם של ילדים לשוויון ולחינוך איכותי. שתי ההצעות הללו לחקיקה משלימות זו את זו ויוצרות מסכת אחת שדנה בזכויות הילדים במערכת החינוך. במשרד החינוך הוקמה ועדה שתפקידה לבדוק את הצעות החקיקה האמורות ולגבש את עמדת משרד החינוך כלפיהן.

4. החלה הכללתם של ילדים כשותפים בתהליכי אבחון וניטור. עד לפני שנים אחדות לא נחשבו הילדים כבני שיח באשר להבנתן של תופעות חברתיות המתרחשות בתחומי בית הספר ומחוצה לו, ובאשר לניטורן הכמותי והאיכותי. זאת ועוד, ילדים לא נחשבו כמקור מידע מהימן אפילו בנוגע לתופעות שבהן הם היו "שחקנים" הראשיים. דוגמה לכך היא המידע על היקף תופעת האלימות ועל עומקה, שהתבסס עד לאחרונה על דיווח מנהלי מחוזות, מנהלי בתי ספר ומפקחים, ולא על דיווחי תלמידים. בנושא זה חל שינוי ניכר, וכיום נחשבים התלמידים למקור המידע המהימן ביותר בניטורים שונים הקשורים לתרבות הנוער ולמצבו¹⁰.

כמו כן, בחינות המיצ"ב (מדד יעילות וצמיחה בית-ספרית) מסתמכות על דיווחי הילדים באשר למשתנים השונים של אקלים בית הספר ובאשר לפעילויות לימודיות ערכיות וחברתיות המתרחשות בין כתליו.

5. נוספו למערכת החינוך מוסדות ובעלי תפקידים שעיקר עיסוקם הוא קידום זכויות התלמידים וטיפול במצוקותיהם. החשובים מביניהם הם:

א. "הקו הפתוח לזכויות תלמידים"¹¹. "הקו הפתוח" מסייע לתלמידים לשמור על זכויותיהם ומסייע להם אף במצבי מצוקה חברתית ואישית שלא באו על פתרונם בעזרת הגורמים המקומיים (מנהל בית הספר וצוותו, הפיקוח על בתי הספר והנהלת מחוזות המשרד) או במקרים שבהם התלמיד מעדיף לפנות לגורם מקצועי שאינו קשור לסביבתו הקרובה ושאינו קשור אליו בקשר אישי¹². כמו כן, "הקו הפתוח" מופקד על קידומן של זכויות התלמידים באופן כללי במערכת החינוך, על פיתוחן של הנושא ומיסודו

- 1 האמנה בדבר זכויות הילד, כ"א 31, מס' 1038, ע' 221 (להלן: "האמנה").
- 2 אי איכילוב וע' ליבנה "דגמים של תפקיד אורח בדמוקרטיה בבית הספר העל-יסודי העיוני"
- 3 **מגמות** מג (תשס"ה) 729.
- 4 בי נוי "על מה מתלוננים תלמידים: זכויות הילד במערכת החינוך בראי תלונות תלמידים"
- 5 **מגמות** מא (תשס"א) 260, 264.
- 6 חוק חינוך מיוחד (תיקון מס' 7), תשס"ג-2002, ס"ח 90 (הוספת ס' 20-א20 לחוק חינוך מיוחד, תשמ"ח-1998).
- 7 ראו, לדוגמה, אורחות חיים במוסדות החינוך, חוזר מנכ"ל תשס"ג/א (2003).
- 8 יצירת אקלים בטוח וצמצום האלימות במוסדות החינוך, חוזר מנכ"ל תשס"א/א (2000).
- 9 הקו הפתוח לפניות תלמידים, חוזר מנכ"ל נ/ו 1 תשנ"ו (1996).
- 10 התאמה בדרכי ההיבחנות לנבחנים בעלי ליקויי למידה אינטרניים ואקסטרניים, חוזר מנכ"ל תשס"ד/ב (2003).
- 11 דו"ח הוועדה לבחינת עקרונות היסוד בתחום הילד והמשפט וישומם בחקיקה, בראשות השופטת ס' רוטלי (תשס"ד).
- 12 ראו ר' בנבנישתי, ע' זעירא ור' אסתר **אלימות במערכת החינוך בישראל – תשס"ב** (תשס"ג, כרך ב': דו"ח ממצאים מסכם); ר' בנבנישתי, מ' חורי-כסאברי ור' אסתר **אלימות במערכת החינוך – תשס"ה, דו"ח ביניים, זווית הראייה של התלמידים** (תשס"ו); יי הראל, מ' מולכו וא' טילינגר **נוער בישראל: בריאות, רווחה נפשית וחברתית, ודפוסי התנהגויות סיכון – סיכום ממצאי המחקר הארצי השלישי (2002) וניתוח מגמות בין השנים 1994–2002** (תשס"ד).
- 13 ראו חוזר מנכ"ל נ/ו 1 תשנ"ו, **לעיל** הערה 7.
- 14 בשנת הלימודים תשס"ה הגיעו לקו הפתוח 8,872 פניות. נושאי הפניות הם מתחומים שונים ומגוונים: בחינות הברות (30%), מגוון בעיות עם המסגרת (13%), שאלות בקשר לצרכים מיוחדים (8.5%), בעיות התנהגות ומשמעת (6.7%) ועוד.

למודעותם לנושא הזכויות ולפעולותיהם לשם הטמעתן בחיי בית הספר. מנהלים הם בראש ובראשונה מנהיגים, ולכן יש לשער שהשפעתם מחלחלת למערכת, קרי התנהלותם משפיעה על עמדותיהם ועל פעולותיהם של שאר האוכלוסיות בבית הספר – מורים, תלמידים והורים.

ג. מגמות ושינויים חברתיים המסכנים את קידום זכויות הילדים במערכת החינוך

במקביל לכוחות המניעים לשיפור במעמדם של הילדים במערכת החינוך, פועלים גם כוחות המאיימים על מגמת קידום זכויות הילדים. כאשר כוחות אלו משתלבים עם מגמות דומות בחברה כולה, הם עלולים לסכן את ההצלחות שהושגו עד כה.

1. התפשטותה של מגמת ה"חזרה לבסיס" ("Back to Basics");

מדובר בתנועה חברתית חינוכית שצמחה בהקשר של הוראת הקריאה, אך היא הולכת ומתפשטת לתחומים נוספים. השיטות המסורתיות להוראת הקריאה נדחקו הצדה בשלושים השנים האחרונות ופינו מקום לשיטות המבוססות על תפיסה פילוסופית פדגוגית, המתאימה את שיטות ההוראה לצורכי הילד הלומד. מקורן של השיטות הללו הוא בארצות-הברית, והן אומצו והוטמעו גם במערכת החינוך בארץ. שיטות אלו היו בעיקרן חווייתיות, והסתמכו על שימוש בחומר קריאה אותנטי ובסביבת למידה עשירה בגירויים. השיטות הללו ראו ברכישת הקריאה תהליך טבעי המתרחש בדרך של גילוי עצמי או גילוי מודרך, והתבססו על הקצב האישי של הלומד¹⁴.

בעקבות כישלונם של חלק ניכר מן התלמידים ברכישת הקריאה, הקים הקונגרס האמריקני ועדת בדיקה מיוחדת לנושא הוראת הקריאה. לאחר כעשרים שנות עבודה פסקה הוועדה, שהכשלונות בקריאה נובעים מהשיטות הפדגוגיות החדשות. הוועדה המליצה להחזיר להוראת הקריאה את העיקרון האלף-ביתי של הוראת התרגום הפונטי של אותיות לצליליהן. תהליך דומה התרחש גם בארץ: בעקבות הצטרותם של כישלונות רבים ברכישת הקריאה, הוקמה ועדה להוראת הקריאה בראשותה של פרופ' רינה שפירא ובהשתתפות מומחים מהאקדמיה בתחום השפה. בדומה לתהליך שהתרחש בארצות-הברית, גם ועדה זו המליצה להחזיר את השיטות הפונטיות ולשלבן בהוראת הקריאה. מעניין שנושא זכויות הילדים נהפך לנושא מרכזי בוויכוח שבין תומכי השיטות המסורתיות לתומכי השיטות החדשות. הדוגלים בשיטות הפרוגרסיביות להוראת הקריאה מתמקדים בזכותו של הילד ליהנות משיטות ההוראה המתאימות לצרכיו ובהעדפת שיפור ההערכה העצמית של הילד על פני הישגיות לשמה. ואילו הדוגלים בהחזרת השיטות המסורתיות מתבססים על זכותו האזרחית של כל ילד וילד לדעת לקרוא.

עצם השימוש בזכויות הילד כהנמקה לדעה חינוכית וכגיבוי לה, מעיד על החשיבות המיוחסת לנושא הזכויות ועל הערנות והמודעות כלפיו. ייתכן שהשימוש בזכויות שונות לצורך הנמקת הטיעונים השונים, מהווה דוגמה למתח הקיים בין זכויות. לא אחת, הגשמתה של זכות אחת פוגעת במימושה של זכות אחרת¹⁵. עם זאת, עלינו להיות ערים לסכנה הקיימת של זילות בשימוש של טובת הילד וזכויותיו או אף שימוש מניפולטיבי וציני בהנמקה זו.

6. נושא זכויות הילדים אינו מוטמע רק באמצעות מדיניות המונחת על ידי המטה לשטח. גם השטח עצמו משפיע השפעה ישירה ועקיפה על קידום זכויות התלמידים במערכת החינוך. במערכת קיימות יזמות שונות הקשורות להכרה בתלמיד כבעל הזכויות. קיימות יזמות של הורים ומורים להקמת מוסדות "אחרים", שבהם ניתן משקל רב לכישוריהם של התלמידים, לצורכיהם, לרצונותיהם ולשאיפותיהם. כך הם בתי הספר הדמוקרטיים, בתי הספר לאמנויות, בתי הספר הקהילתיים, בתי הספר הערכיים וכו'. ישנם בתי ספר המתמחים במקצועות שונים כגון אמנויות, מדעים, טבע וספורט. בתי ספר רבים מפעילים מנגנונים שונים של שיתוף תלמידים בתהליכים מערכתיים בבית הספר, כמו: יצירה משותפת של תקנון ואכיפתו, חברות בוועדות שונות, עיצוב חלקים בתכנית הלימודים, גישור לפתרון סכסוכים פנימיים ומתן סמכויות נרחבות למועצת התלמידים. אך פרט לכל אלה, ישנם לא מעט בתי ספר שהאווירה בהם היא של כבוד לתלמיד, היחס אל התלמידים הוא הוגן, והם מרגישים שייכים ורצויים. מחקר שפורסם באחרונה על 25 מנהלי בתי ספר ממגזרים שונים ומגילאים שונים¹⁶ מלמד שמנהלי בתי ספר מגלים מודעות לסוגיות של שוויון וצדק חברתי, משקיעים מאמצים אדירים ביישום זכותם של התלמידים לחינוך איכותי ומשתפים תלמידים ברבים שונים של העשייה בבית הספר. הם מקשיבים לתלמידים ומתחשבים בדעותיהם, וזאת אף שאינם מכירים מושגי יסוד בשיח הזכויות המשפטי. מסתבר שיש הקבלה בין שפת הזכויות המשפטית לשפת הזכויות הפדגוגית, והן עוסקות בתכנים דומים. הדבר בא לידי ביטוי בדוגמאות המגוונות שנתנו המנהלים באשר

התפשטותה של מגמת ה"חזרה לבסיס" וויתור על הרעיונות הפרוגרסיביים שהביאו עמן שיטות ההוראה החדשות, עלולים להוביל גל של שמרנות שתלווה בביטול הזכויות שהוענקו עד כה.

2. המשפטיזציה של מערכת החינוך

המודעות הגוברת בחברה לנושא הזכויות בכלל, ולנושא זכויות ילדים בפרט, גרמה לשינוי מהותי ביחסי בית הספר עם ציבור התלמידים, ההורים והמוסדות החברתיים השונים.

מוסכם על הכול שבית הספר אינו יכול להיות מקום המתנהל באופן שרירותי, אלא חייב להתנהל על פי חוקים ונהלים קבועים וידועים לכול. התלמידים אינם נתונים לשליטתם המוחלטת של אנשי הצוות, ועל אלה לעמוד בקריטריונים של צדק והגינות. כאשר נראה לפלוגי שקיימת הפרה של הזכויות הללו, הוא פונה לערכאות חיצוניות.

בעקבות זאת, נושאים שונים שהיו בשליטתם הבלעדית של חברי צוות בית הספר כמו: הרשמה לבית הספר, העברה מבית ספר אחד למשנהו, הוצאה מבית הספר וענישה ומתן ציונים, מתבררים היום גם מחוץ למסגרת החינוכית, בערכאות משפטיות ובמוסדות שונים המטפלים בתלונות של אזרחים.

ניתן למנות כמה גורמים המחזקים את הנטייה לפנות לערכאות: המודעות הגוברת של אזרחים לזכויותיהם; ריבוי עורכי הדין בחברה הישראלית והגישה הקלה למידע משפטי באמצעות אינטרנט ותקשורת; גם המצב הכלכלי מניע אזרחים לחפש דרכים לחסוך בהוצאות חינוך. כך, בשנים האחרונות הוגשו עתירות לבג"ץ הקשורות לתשלומי הורים, לתשלומים לבחינות הבגרות ולשילוב ילדים בעלי צרכים מיוחדים במערכת החינוך. עניינם של אלה, לדעתם של התובעים, הוא להחזיר למדינה את האחריות לאספקת שירותי חינוך למיניהם, המתורגמת להקלה בעול הכספי המוטל על האזרחים.

בערכאות נמוכות יותר של בתי המשפט מתקבלות בעיקר תביעות שעניינן הוצאה מבית הספר או אי-קבלה לבית הספר שאליו חפצים ההורים לרשום את ילדיהם, סגירת בתי ספר או סגירת כיתות, יחס בלתי נאות וענישה. אירועים של אלימות פיזית ותקיפה מינית נדונים אף הם בבתי משפט. ❖

תנועת ה"חזרה לבסיס" החזירה לשימוש שיטות ומיומנויות שנחשבו מיושנות כמו לימוד בעל פה, הכתבות, תיקון שגיאות כתיב, כתיבה תמה, תרגול ושינון. פעילותה של התנועה התרחבה מעבר להוראת הקריאה ונגעה גם בהוראת מקצועות נוספים כמו חשבון. היבט נוסף בפעילותה הוא ההקפדה המתחדשת על סמכות ומשמעת. לאחר שנים רבות של זלזול בנהלים, בחוקים ובגבולות, קיימת מגמה חזקה לשקם את סמכות ההורים וסמכות המורים¹⁶. מגמה זו תולה את העלייה בהתנהגויות הסיכון בחוליי הנוער ובאבדן הדרך, בהיעדר ההקפדה על חוקים ותקנות, בהיעדר הגבולות, במתירנות המוגזמת ובשיטות החינוך בבית ובבית הספר.

ואכן, משרד החינוך אימץ פורמלית את מגמת ה"חזרה לבסיס", והיא זו שהדריכה את התנהלותו בתחום הלמידה והמשמעת כאחד¹⁷. סוגיית המשמעת והסמכות והקשר בינה לבין זכויות התלמידים, מעסיקים מאוד את אנשי החינוך, במיוחד על רקע התגברות המגמה הצרכנית המקדשת את רווחת הפרט ומעודדת השגת סיפוק מהיר ומידי של צרכיו. מגמה זו משמשת רקע לאתוס הצומח בחברה בכלל ובבתי הספר בפרט של: "מגיע לי!" המיתרגם במהירות ל"זו זכותי". שיח זכויות אינו רק חיוק ה"מגיע לי", אלא גם "מגיע לכולם"¹⁸. בחברה דמוקרטית זכויות הפרט מקבלות את משמעותן רק על רקע של כיבוד זכויותיהם של כל הפרטים האחרים. תפקיד בית הספר הוא לאפשר את מימוש זכויות הפרט על רקע השתייכותו לחברה רחבה יותר שבה נמצאים ילדים נוספים, מורים והורים, שגם הם בעלי זכויות. המתח שבין זכויות האחד לזכויות האחר, בין זכויות הפרט לזכויות הכלל, מהווה הזדמנות ללמידה, לדיון ולוויכוח¹⁹.

אנו מורגלים לכך ששינויים חברתיים נעשים בדרך של מוטלת, והם נעים מקוטב אחד למשנהו עד שנוצר איוון. ולכן אך טבעי הוא שבעקבות השיטות הפרוגרסיביות תחזורנה השיטות השמרניות ותקבלנה משקל יתר. עם זאת, ישנה חשיבות רבה לשיח המלווה את מגמת ה"חזרה לבסיס", שכן הוא מעיד לא רק על עמדותיהם של בעלי השיח ועל ערכיהם, אלא גם על מניעיהם.

השיח המקדם את זכויות הילדים עוסק בהגברת האחריות והסמכות לחינוך הילדים בקרב המבוגרים. הטענה העיקרית היא שהגבולות שמציבים המבוגרים, גם כאשר נשמרת מומת "הילד במרכז", דרושים לילדים להתפתחותם הרגשית, החברתית והערכית, שכן הם מחנכים לאיפוק, לריסון, לשיקול דעת ולהתחשבות בזולת. היעדר משמעת וגבולות פוגעים בהתפתחותם התקינה של ילדים.

עם זאת, נראה שאת השיח על מגמת ה"חזרה לבסיס" מלווים צלילים אחרים לחלוטין. לטענת המצדדים במגמה זו, נתנו השיטות הפרוגרסיביות כוח רב מדי בידי הילדים. לגישתם, אי-אפשר לסמוך על ילדים. האמון שניתן בהם נוצל על ידם לרעה, ולפיכך, יש להחזירם לתלם באמצעות גבולות, שיקום סמכות המבוגרים וענישה. שיח זה מטיל על הילדים אחריות בלעדית למצבם.

יש ליכור שמדובר בקטינים הנמצאים בתהליך של חינוך, והטלת אחריות בלעדית למצבם על כתפיהם אינה תואמת את המציאות, אינה הוגנת ואף נוגדת את זכויותיהם ואת השלב ההתפתחותי שבו הם נמצאים.

13 "אילון זכויות התלמיד מנקודת מבטם של מנהלי ומנהלות בתי-ספר: שפה משפטית מול שפה פדגוגית" (עבודת גמר לתואר "מוסמך", אוניברסיטת תל-אביב, בית הספר לחינוך, תשס"ה) 142.

14 ר' שפירא דו"ח הוועדה להוראת הקריאה ועדת החינוך של הכנסת ומשרד החינוך (2001) 15–16.

15 ב' נוי "האמנה הבינלאומית בדבר זכויות הילד כמצפן וכאתגר לשיפור מערכת החינוך" ביטחון סוציאלי 63 (תשס"ג) 187, 194.

16 ראו ח' עומר המאבק באלימות ילדים: התנגדות לא אלימה (2002); ש' בלנק וא' פוקס שבתאי הורים טובים מדי: לדעת לחבק, לדעת לדרוש (תשס"ד).

17 ראו דבר המנכ"לית היוצאת, הגב' רוגית תירוש, חוזר מנכ"ל סו/5 תשס"ו (2006).

18 מ' קרמניצר להיות אזרחים: חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל – דוח ביניים (1996) 8.

19 ב' נוי "אתגרים בהטמעת האמנה בדבר זכויות הילד" יעוץ בבית-ספר בחברה משתנה (ר' ארהרד וא' קלינגמן עורכים, תשס"ד) 118.

קובעי המדיניות במערכת מותקפים על ידי מפקחים, מנהלים ומורים על כך שכל תלונה של הורים מקבלת משקל יתר, ועל היעדר גיבוי מצדם לצעדים החינוכיים והמשמעתיים שנוקטים אנשי המערכת. מחוץ למערכת מותקפים ראשיה על שהם מחפים על כשלים ועל חוסר היכולת לנקוט אמצעים נגד מורים כושלים.

התקשורת בין בית הספר לבין ההורים מאופיינת באי-אמון ובהאשמות הדדיות²². מערכת הנמצאת בהתגוננות מתמדת היא חסרת כל יכולת לחנך ומאופיינת בשיתוק ובחוסר אונים. על רקע זה יש לראות את העובדה, שאצל מורים רגישים מתחדדות תחושות המצוקה והאיום כאשר מוזכר הנושא של זכויות התלמידים.

למורים שלוש טענות עיקריות אשר קושרות את זכויות התלמידים להחלשת כוחם הם²³: 1. התלמידים חוצפנים וחסרי גבולות עקב זכויות היתר שניתנו להם. 2. אין בידי המורים אמצעים לשלוט בכיתה ולהטיל משמעת. 3. הדאגה לזכויות התלמידים באה על חשבון זכויות המורים. שלושת הגורמים הללו: התפשטותה של מגמת ה"חזרה לבסיס", המשפטיזציה של מערכת החינוך ודימוי נמוך של מקצוע ההוראה, משפיעים זה על זה ומעצימים זה את זה. יחד הם עלולים לגרום לנסיגה בהישגים שהושגו עד היום בקידום תרבות הזכויות בבית הספר. התחזקות המגמות הללו יכולה עד מהרה להביא את כולם למסקנה, שהגורם לתפקוד הלקוי של מערכת החינוך הן זכויות הילדים. קולות כאלה כבר נשמעים.

סיכום

חתימתה של מדינת ישראל על האמנה בדבר זכויות הילד מחייבת אותה לראות בילדים בעלי זכויות אזרחיות, זכויות הנגזרות מגילם וזכויות הגנה. מאז אשררה מדינת ישראל בשנת 1991 את האמנה חלה התקדמות בהכרה בזכויות ובהטמעתן במערכת החינוך. שינויים אלה מתבטאים הן במדיניות המשרד והן בחיי המעשה במוסדות החינוך.

בצד הכוחות המאצים את הטמעת האמנה, פועלים כוחות חזקים הבולמים את ההתקדמות, ואף מסיגים את הטמעתה למצב שבו היו הילדים נתונים לחסדיהם של המבוגרים. שלושה התהליכים החינוכיים-החברתיים – ה"חזרה לבסיס", המשפטיזציה של ההוראה וירידה במעמד המורים – מאיימים על הטמעת הזכויות.

מכיוון שהילדים הם חלק מהחברה, הרי הנסיגה בתהליך קידום הזכויות של הילדים תשפיע לרעה על איכויותיה הערכיות והמוסריות של החברה הרחבה.

כל מי ששימור הילדות כתקופה קריטית בהתפתחות האדם יקר לו, וכל מי שחושב שקידום זכויות הילד אינו רק מכשלה, מצווה למצוא דרכים לסייע, לשמר ולהעצים אותן. כל זה יכול להתרחש רק בתוך מערכת חינוך חזקה ובטוחה. ■

לצד הביקורת של ההורים על התנהלות בתי הספר באמצעות תביעות או פניות לגופים משפטיים שונים, מערכת החינוך נשענת אף היא, באופן מוגזם, על המערכת המשפטית-המשרדית, שגדלה והתרחבה בשנים האחרונות. הבקשה לתמיכה ולסיוע מבית המשפט מחליפה לא אחת את שיקול הדעת החינוכי ומבטאת את העדפת חוות דעתם של משפטים שאין להם כל רקע פדגוגי. היא מביעה, למעשה, חוסר רצון וחוסר יכולת לשאת באחריות, חשש מהסתבכות משפטית והימנעות מיזמה ומשיח חינוכי תוך ויתור על החשיבה הפדגוגית.

כניסת שיח משפטי למערכת החינוך יכולה להיות תופעה רצויה ולתרום רבות למערכת, בתנאי ששיח זה ישתלב בשיח החינוכי ולא יבוא במקומו. חשוב שאנשי חינוך יכירו את השיח המשפטי, ידעו מהי הנמקה, מהי בחינת שיקולים, מהם שלבי הלך של חשיבה רציונלית, מהי תשתית עובדתית, כיצד בוחנים חלופות, כיצד מנמקים החלטה, כיצד שומרים על עקרונות של הגינות ושוויון ומהן השלכות אורכיות ורוחביות של החלטה. עם זאת, אסור שהשיח המשפטי יבוא במקום השיח הפדגוגי. אסור שאיש החינוך יוותר על שיקול הדעת הפדגוגי ויעביר מרצון את כוחו אל איש המשפט. תופעה זו הוקצנה עד שנראה שאנשי החינוך איבדו כל יכולת שיקול דעת עצמאי. לפיכך אין להתפלל על כך שמורים רבים נוטים לפרש את חוק זכויות התלמיד והפעילויות שבעקבותיו כסיבה המרכזית להחלשת כוחם²⁰.

עצם השימוש בזכויות הילד כהנמקה לדעה חינוכית וכגיבוי לה, מעיד על החשיבות המיוחסת לנושא הזכויות ועל הערנות והמודעות כלפיו

3. דימוי נמוך של מקצוע ההוראה

מקצוע ההוראה הולך ומאבד מיוקרתו, וקרנו יורדת²¹. הוראה היא מקצוע "נשי", ומשכורתה של מורה היא לעתים קרובות תוספת להכנסתו העיקרית של בעלה. רוב הבוחרות במקצוע ההוראה הן נשים משכבות סוציו-אקונומיות בינוניות ונמוכות.

מקצוע ההוראה, בגלל תדמיתו הנמוכה, תנאי העבודה הקשים בו והתגמול הנמוך עבור העבודה, איננו מקצוע אטרקטיבי עבור בוגרים מצטיינים של האוניברסיטאות ושל המכללות. הביקוש למקצוע הולך ויורד.

בעת האחרונה התפרסמו תוצאות הישגיהם של תלמידי ישראל במבחני ההישגים הבין-לאומיים. התוצאות ממקמות אותנו בין המדינות הנחשלות בעולם. גם מבחנים מקומיים, כמו מבחני ההישגים בחשבון ובקריאה וכן מבחני המיצ"ב מעידים על בעיה קשה בהישגי התלמידים.

מערכת החינוך הפכה ל"שק חבטות", והיא מותקפת בציבור הן בשל נושאים שבאחריותה והן בשל נושאים שבאחריות ההורים. תופעות בהתנהגות בני נוער שהן הרות סיכון, כאלומות וכשימוש בסמים, מיוחסות למחדלים של מערכת החינוך ולא לגורמים אישיותיים, משפחתיים או סביבתיים.

20 איילון, לעיל הערה 13, בע' 142.

21 ראו **התוכנית הלאומית לחינוך** (דו"ח דברת) (תשס"ה) 122.

22 בי נוי "בית הספר, בית-ההורים, והיחסים ביניהם" **יובל למערכת החינוך בישראל** (א' פלד עורך, תשנ"ט, כרך ב) 817.

23 איילון, לעיל הערה 13, בע' 90.